

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 6, Sayı: 2, 2022, ss. 230-250/ Volume: 6, Issue: 2, 2022, pp. 230-250

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

FIKİH USÛLÜNDE SAHÂBÎ KAVLİNİN HÜCCET OLMASI MESELESİ*

İbrahim Halil DEMİR

Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, Samsun

PhD, Ministry of National Education, Samsun/Turkey

de_halil@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-6923-285X

ror.org/00jga9g46

Öz

Bir sahâbînin kendi görüşü olan her söz ve eylemine *sahâbî kavli* denir. *Sahâbî fetvası* ve *sahâbî mezhebi* terimleri de aynı anlamdadır. Usulcüler arasında şer'î kaynak olup olmadığı tartışılan sahâbî kavli, birçok yönden incelenmiştir. Genel olarak üç görüş ortaya çıkmıştır. Bazıları şartsız bir şekilde sahâbî kavlini kaynak sayarken, bazıları tam tersine şartsız olarak onu kaynak saymamıştır. Üçüncü görüştekilere göre ise, eğer sahâbî kavli naklî yani vahye dayanan konularda olursa kaynaktır, yok eğer ictihâdî yani akla dayanan konularda olursa kaynak değildir. Sahâbe arasında yaygın olmuş ve herhangi bir itiraz görmemiş sahâbî kavli, ictihâdî olmayan konulardaki sahâbî kavli ve ictihâdî konularda olup kıyâsa aykırı sahâbî kavli, çoğunluk tarafından kaynak sayılan sahâbî kavli çeşitleridir. Üzerinde en fazla tartışma yaşanmış olan sahâbî kavli ise, tabiûn arasında yaygınlık kazanmış kıyâsa uygun olan sahâbî kavli olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh (İslam Hukuku), Fıkıh usûlü, Sahâbî kavli, Tabiûn, Kıyâs, Hücjet.

TO EVIDENCE'S QAWL AL SAHABI IN THE USUL AL FIQH**

Abstract

The personal opinion and acts of a Companion of the Prophet is called "Qawl al-sahabî". The terms "fatwâ al-sahabî" and "madhhab al-sahabî" means also the same. Whether "qawl al-sahabî" is the source of Islamic Law (Shari'a) has been discussed from various aspects by the Muslim Jurists. Three major opinions have emerged. Some of these scholars have unconditionally regarded "qawl al-sahabî" as the source while others have not. According to the proponents of third view, if "the qawl al-sahabî" is related to the issues of revelation or *naql* is acceptable as a source; if it is related to personal opinion (*ijtihad*) qawl al-sahabî is not regarded as a source of Islamic Law. For the majority of the scholars of Islamic law, the accepted types of qawl al-sahabî are the following: First, it needs to be

* Bu makale, 22.05.2012 tarihinde savunmuş olduğumuz "Usûlü'l-fıkıhta Sahâbî Kavlinin Kaynak Olması" başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** This article has been prepared with the help of master thesis called as "Usûlü'l-fıkıhta Sahâbî Kavlinin Kaynak Olması" which we prepared in 22.05.2012.

common among the Companions and was not rejected by anyone of them; second, it must be related to the issues put forward in the revelation and third, it was put forward against the analogy about the issues left to personal opinion. The most hotly debated qawl al-sahâbî is the one which was common among the followers of the Companions (Tabi'un) and was in accordance with the analogy.

Key Words: Islamic law (Fiqh), Islamic legal methodology (Usul al-fiqh), Qawl al-sahâbî, followers of the Companions (tabi'un), analogy, evidence (hujja).

Atf / Cite as: Demir, İbrahi Halil. "Fıkıh Usûlünde Sahâbî Kavlinin Hüccet Olması Meselesi". *Apjir* 6/2 (Ağustos 2022), 230-250.

Giriş

Günlük hayatta karşılaşılan her türlü dinî-amelî sorunun çözümü, *Fıkıh/İslam Hukûku*¹ ilminde ortaya konmaya çalışılmıştır. Fikhî hükümleri ortaya çıkarma yollarından bahseden fıkıh usûlü² ilminde ise, fakihler tarafından ortaya konan yargıların dayandığı birçok kaynaktan bahsedilmiş ama bu kaynakların bir kısmı üzerinde ittifak sağlanamamıştır. Bu kaynakların neler olduğu, mezheplerin bu kaynaklarla ilgili görüşleri ve bu kaynakların sıralamadaki yerleri, fıkıh usûlü ilminin konuları arasındadır. Kitap ve sünnet, herkesin üzerinde ittifak ettiği kaynaklardır. Diğer bütün kaynaklarda ise görüş ayrılıkları olmuştur. İhtilaf edilen kaynaklardan biri de *sahâbî kavli*dir. İşte bu makale, şer'î kaynaklığı tartışmalı olan *sahâbî kavli*ni irdelemeye çalışacaktır. Zira sahâbî kavlinin içeriğinin ve çeşitlerinin ortaya konması, hangi tür sahâbî kavlinin kimler tarafından kaynak sayıldığı, Kur'ân ve sünnetin sahâbîye ve dolayısıyla sahâbî kavline karşı bakış açısının ve sahâbî kavlinin kaynak sayılıp sayılmamasının uygulamadaki sonuçlarının belirlenmesi, sahâbî kavlinin olduğu mevzularda Kur'ân'ın ruhuna uygun düşüncenin ortaya çıkmasına şüphesizki yardımcı olacaktır.

1. Sahâbî Kavlinin Tanımı

Sahâbî Kavli, iki sözcükten oluşan bir kavramdır. İlk sözcük olan ve sözlükte "arkadaş" anlamına gelen *sahâbî*, fıkıh usûlünde birbirinden farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bazı kaynaklar, usûl ilminde *sahâbî* için genel olarak dört tanımın yapıldığını söylemektedir. Şöyle ki kimileri sadece Hz. Peygamber'le bir an da olsa mü'min olarak beraber bulunanı, kimileri Hz. Peygamber'le uzun bir müddet bulunmuş ve ondan rivâyette bulunmuş kişiyi,

¹ Fıkıh ilmi, Fıkıh usûlü ilminde ortaya konmuş olan metot ve kuralların takip edilerek, tafsîlî delillerden şer'î amelî hükümleri çıkarmaya çalışan bilim dalının adıdır. Bkz. Tâcuddin Abdulvehhâb İbn Sübkî (ö. 771/1369), *Cem'ü'l-cevâmi*, (Beirut: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-ilmîyye, h. 1329), 1/42-43; Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), *Hukûk-ı İslâmîyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, (İstanbul: Bilmen yayınları, 1967), 1/246; Muhammed Ebû Zehra, *Fıkıh usûlü*, çev. Abdulkadir Şener, (Ankara: 1979), 14-15.

² Fıkıh usûlü; "şer'î hükümlerin kısımlarının, bu şer'î hükümlerin çıkarıldığı genel kaynakların (icmâli delillerin) ve bu kaynaklardan hüküm çıkarma metot ve kurallarının incelendiği bilim dalıdır." Bkz. Muhammed b. Ferâmuz Molla Hüsrev (ö. 885/1480), *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâtü'l-vusûl*, (İstanbul: Faziilet neşriyat, ts.) 1/13-16; Ebû Zehra, *Fıkıh usûlü*, 14-15; Hayrettin Karaman, *Fıkıh usûlü*, (İstanbul: Ensar yayınları, 2010), 82.

kimileri bu son iki durumdan birine sahip olanı, kimileri de Hz. Peygamber’le birlikte savaşmış veya onunla bir yıl kalmış olan kişiyi *sahâbî* kabul etmiştir.³

Kavl (قَوْل) kelimesi ise sözlükte; “söz, görüş (ictihâd) ve fikir” anlamlarına gelir. Çoğulu akvâl (أَقْوَال) ve akâvîl (أَقَاوِيل) dir.⁴

Buna göre *sahâbî kavli* şöyle tarif edilmiştir: “Bir sahâbînin, akılla veya nakille bilinebilecek fikhî meselelerde Hz. Peygamber’e ve başka bir sahâbîye nispet etmeyerek kendi görüşü olarak dile getirdiği sözlerine ve eylemlerine” denir.⁵ *Sahâbî fetvâsı* ve *sahâbî mezhebi* terimleri de *sahâbî kavli* ile aynı anlamdadır.⁶

2. Sahâbî Kavlinin Hüccet Oluşu

Sahâbî kavlinin hüccet oluşu birçok açıdan ele alınmıştır. Sahâbenin icmâ ettiği bir konunun hüccet oluşunda ittifak vardır. Ancak bu durumda hüccet olan sahâbî kavli değil, icmâdır.⁷ Sahâbe de olsa aralarında farklı görüşlerin olması fitratın gerektirdiği bir şeydir. Zira insanın olduğu yerde farklı görüşlerin olması kaçınılmazdır.⁸ Dolayısıyla sahâbe bir konuda ihtilâf etmişse, onların görüşlerinin dışına çıkıp yeni bir görüş ileri sürmenin câiz olup olmaması konusunda fakihler arasında üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Hanefîler’e göre sahâbe ihtilâf durumunda mutlaka farklı görüşlerden biri tercih edilir ve yeni bir ictihad yürütülmez.⁹ Zâhirîler¹⁰ ve bazı Hanefîler,¹¹ yeni bir görüşün de savunulabileceğini söylemişlerdir. Onlara göre “Sahâbenin ihtilaf etmesi, ictihad yapmanın caiz olduğunu göstermektedir.”¹² Üçüncü görüşe göre ise, eğer ortaya atılan

³ Bkz. Osman b. Amr İbn Hâcib (ö. 646/1249), *Münteha'l-vusûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2000), 149; İbn Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi*, 2/165-166; Muhibbullah İbn Abdüşşekür (ö. 1110/1707), *Müsellemetü's-sübût fi usûli'l-fikh*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.) 2/158.

⁴ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vesît*, (Beyrut: Dâru'ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1973), 2/767.

⁵ Bu şekildeki kullanım için bkz. Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), *el-Udde fi usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî, (Riyad, 1990), 4/1187; Ali b. Muhammed el-Pezdevî (ö. 482/1090), *Kenzu'l-vusûl ilâ marifeti'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ts.), 3/217; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090), *Usûl*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005), 2/108-110.

⁶ Değişik lafızlarla kullanımlar için bkz. Muhammed b. Muhammed Gazzâlî (ö. 505/1111), *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.), 1/191-192, 203; Ali b. Muhammed Âmidî (ö. 631/1234), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Seyyid el-Cemîlî, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1984), 4/155.

⁷ Âmidî, *İhkâm*, 4/160.

⁸ Mahsum Aslan, *Şâfîler'de Mezhep İçi İhtilaf: Heytemî ve Remlî Örneği*, (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2022), 193.

⁹ Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 239; Serahsî, *Usûl*, 2/112-113.

¹⁰ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî İbn Hazm (ö. 456/1064), *İhkâm*, 4/155.

¹¹ Bunların kim olduğu tespit edilememiştir.

¹² Muhammed b. Ali b. Tayyib Ebû'l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044), *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1983), 2/44; Ebû İshak İbrahim b. Ali Şîrâzî (ö. 476/1083), *et-Tebîrâ fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan Heyto, (Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1983), 388; Abdulaziz b. Ahmed Buhârî (ö. 730/1330), *Keşfü'l-esrâr an Usûli'l-Pezdevî*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ts.), 3/234.

yeni görüş, sahâbe ihtilafındaki iki görüşün ortak noktasını içinde barındırıyorsa kabul edilir. Ama eğer ortak noktayı barındırmıyorsa, o görüş kabul edilmez.¹³

2.1. Sahâbe Arasında Yaygınlık Kazanmış Sahâbî Kavlinin Hüccet Olması

Sahâbe arasında yaygın olmuş sahâbî sözünün kaynaklığı konusunda genel olarak üç görüş dile getirilmiştir. Çoğunluğa göre, böyle bir söz icmâ olur ve kaynaktır. Bazılarına göre, böyle bir söz icmâ değildir, ama kaynaktır. Bazıları ise, bu şekildeki sahâbî sözünü icmâ saymadıkları gibi kaynak da saymamışlardır. Görüşleri açıklamaya geçmeden önce, sahâbe arasında yayılmamış olduğu halde hükmen yayılmış sayılan sahâbî sözünden bahsetmemiz gerekmektedir. Bu şekildeki söz, *umûmü'l belvâ* (tüm toplumu ilgilendiren) türünden bir sahâbî sözüdür. Eğer bir sahâbî herhangi bir konuda bir fikir belirtmişse, fikir yürüttüğü konu da herkesi ilgilendiren bir konuysa, bu durumda diğer sahâbîlerin bu konuyla ilgili bir şey söyleyip söylemedikleri hakkında önümüzde üç seçenek bulunmaktadır. Ya ortaya atılan bu sahâbî fikriyle örtüşen bir fikir ileri sürmüşlerdir. Ya da onun tam tersi bir görüşü benimsemişlerdir. Üçüncü seçenek ise, onların herhangi bir görüş ortaya attıklarının bilinmemesidir. İşte bu üçüncü durumda, konuyla ilgili fikir yürüten sahâbînin görüşü, "sahâbe arasında yaygınlık kazanmış ama itiraz görmemiş sahâbî kavli" gibi kabul edilmiştir.¹⁴ Bu nedenle, ileride kaynaklığını tartışacağımız sahâbe arasında yaygınlaşmamış ama tabiun arasında yaygınlaşmış sahâbî kavli, *umûmü'l belvâ* türünden olmayan sahâbî kavli olacaktır.

2.2. Tabiûn Arasında Yaygınlık Kazanmış Sahâbî Kavlinin Hüccet Olması

2.2.1. Tabiûn Arasında Yaygınlık Kazanmış Kıyâsa Aykırı Sahâbî Kavlinin Hüccet Oluşu

Sahâbî kavli, fıkıh usûlünde kıyâsa¹⁵ uygun olup olmama yönünden ele alınmıştır. Kıyâsa aykırılıktan iki anlam kastedilebilir. Birincisi, ihtihadla ortaya konulamayacak yani akılla bilinmesi mümkün olmayan bir konuda hüküm verilmesi anlamındaki kıyâsa aykırılıktır. Burada kıyâs re'y¹⁶ anlamındadır. Böyle bir hükme kıyâsa aykırı demek, onun re'y (akıl yürütme) ile verilmesinin mümkün olmaması demektir. Diğer anlam ise, verilen hükmün genel kural olan kıyâsa ters olması anlamındaki kıyâsa aykırılıktır. Yani bu hüküm akılla

¹³ Fahrudin Muhammed b. Ömer Râzî (ö. 606/1209), *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fikh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-alvânî, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 4/128-129; Âmidî, *ihkâm*, 1/331; Şihâbüddin Muhammed b. İdris Karâfî (ö. 684/1285), *Tenkîhü'l-fusûl*, (Beirut: Dârü'l-fikr, 2004), 255.

¹⁴ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, 2/71; Râzî, *Mahsûl*, 4/159.

¹⁵ Kıyâsın fıkıh usûlündeki tanımı şöyledir: "Hakkında açık bir hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki illet benzerliğine dayanarak başka bir meselenin açıkça belirtilen hükmüyle belirlemektir." Karâfî, *Tenkîh*, 298; Molla Hüsrev, *Mir'ât*, 2/70.

¹⁶ "Kıyâs, fıkıh literatüründe başka birçok istidlal türünü belirtmekte de kullanılmakla birlikte, yaygın olarak re'y ve genel ilke anlamlarında kullanılmıştır. Re'y anlamıyla kıyâs, şâriin bildiriminin (tevkîf) mukabilidir. Kıyâsın yaygın olan diğer anlamı ise "tümevarım yoluyla ulaşılmış genel ilke"dir. Teknik anlamdaki kıyâs tikel olaylara uygulanırken, bu anlamıyla kıyâs tikel çözümlerin doğruluk kriteri olarak kullanılmaktadır." Yunus Apaydın, "Kıyâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2002), 25/529.

bilinebilecek bir konuda verilmiştir ama genel kuralın dışına çıkmıştır. Dolayısıyla kıyâsa aykırıdır.

Buna göre eğer sahâbî tarafından dile getirilen söz icthadî bir meselede değilse çoğunluğa göre bu, hüccet kabul edilir. Çünkü bu durumda o söz tevkîfî (تَوْكِيفِي)¹⁷ dir yani sahâbînin kendi görüşü değildir. Sahâbenin bir şeyi kendi yanından uydurmuş olması demek, onları fâsıklıkla ithâm etme anlamına gelir ki, bu durumda onlardan gelen rivâyetlere şüpheyle bakmak gerekir. Bu ise, Kur'ân dahil bütün dinî esasların onların rivâyetleri ile bize intikâl ettiği düşünülürse, doğrudan dinî esasları reddetme şüphesini doğurur. Zikrettiğimiz iki seçenektен biri olan kendi görüşüyle hüküm verme ihtimâli de yoktur. Zira bu hüküm, akılla bilinebilecek bir konu değildir. Geriye tek seçenek kalıyor ki, o da söylediği hükmü Hz. Peygamber'den duyduğudur.¹⁸

Hanefîlerin bu görüş ışığında kabul ettikleri hükümlerden bazıları şöyledir: Mesela kadına verilmesi gereken mehir miktarının en az on dirhem olması hükmünü; Hz. Ali'nin, adet kanının¹⁹ en az üç en fazla on gün olması hükmünü; Enes b. Mâlik'in, doğum sonrası gelen kanın en fazla kırk gün nifâs kanı sayılacağı hükmünü; Osman b. Ebi'l-Âs'ın, ceninin anne karnında en fazla iki yıl kalabileceği hükmünü Hz. Ayşe'nin sözü üzerine vermişlerdir.²⁰

Kıyâsa aykırılıktan kastedilen ikinci anlama göre kıyâsa ters düşen sahâbî kavli konusunda ise, iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Böyle bir sahâbî sözü, bazılarına göre tevkîfidir. Bu düşünce, sahâbî kavli ile kıyâs arasında mutlak bir uyum olması gerektiği yargısının kabulünden ileri gelmektedir. Oysa bu sahâbî sözü, aklî konularda serdedilmiştir. Akıl yürütme işleminin kıyâsa indirgenmesinin gerçeğe aykırı düşmesi bir yana bu görüşe göre, kıyâsa aykırı düşen naklî ve aklî meseleler aynı kefeye konulmuş olmaktadır.

Hanefîler'den Kerhî'nin (ö. 340/952)²¹ başını çektiği diğer bazı usulcüler ise, bu tür sahâbî sözünü, tevkîfî saymadıkları gibi hüccet de saymamışlardır. Bu bilginler, aklî konularda söylenmiş olmasına binâen bu tür sahâbî sözünün sahâbînin kendi görüşü olduğunu kabul etmişler ve sahâbî görüşünün de diğer bilginler için bağlayıcı olmadığını savunmuşlardır.

¹⁷ “Şâri’, yani Allah veya onun elçisi Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş, insanların icthadının bir etkisinin olmadığı hüküm veya mesele.” Bkz. Mustafa vd., *Mucemü'l-vesit*, 2/1051.

¹⁸ Serahsî, *Usûl*, 2/110; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *Udde*, 4/1196; Râzî, *Mahsûl*, 4/135.

¹⁹ Şâfîler'e göre hem adet kanı hem de nifas kanı istikrâ ile yani araştırma ile ve tecrübe edilerek bilinebilir. Karşılaştırma için bkz. Ebûbekr b. Muhammed ed-Dimaşkî Takiyuddin el-Hısnî, (ö. 829/1426), *Kifâyetü'l-ahyâr fi halli Gâyeti'l-ihtisâr*, thk. Ali Abdülhamid Baltacı, (Beyrut: Dârü'l-hayr, 1991), 1/ 75-76.

²⁰ Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs (ö. 370/980), *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Casım en-Neşemî, (Kuveyt 1994), 3/ 365; Serahsî, *Usûl*, 2/110; Ömer b. Muhammed Habbâzî (ö. 691/1292), *el-Muğni fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Mazhar, (Mekke 1982), 270.

²¹ Cessâs, *Fusûl*, 3/361-62; Serahsî, *Usûl*, 2/105.

2.2.2. Tabiûn Arasında Yaygınlık Kazanmış Kıyâsa Uygun Sahâbî Kavlinin Hücetliđi

Bazı usulcüler ise, sahâbî kavlini sadece kıyâsa uygun olması durumunda hücet kabul etmişlerdir. Çünkü ancak kıyasla, ifade edilen görüşün hücet sayılması temellendirilmiş olur. Kıyâsa uygun olmaması durumunda ise, genel kuralın dışına çıkıldığı için o görüşün terk edilmesi gerekir.

2.2.2.1. Sahâbî Kavlinin Hücet Olduğunu İleri Sürenler

Kıyâsa uygun sahâbî sözünün²² kaynaklığının, usulcüler arasında iki açıdan ele alındığı görülmektedir. Sahâbî kavlini kaynak sayanların çoğu, kıyâsa uygun olsun veya olmasın onun hücet oluşu konusunda herhangi bir fark görmemişlerdir. Bunların, kıyâsa aykırılık durumunda sahâbî sözünü hücet saymaları, kıyâsa uygunluk durumunda da onu hücet saymalarını gerektirmiştir. Çünkü uygunluk durumunda, sahâbî kavli ile kıyâs birbirini desteklemiş olur ki bu durumda sahâbî kavlinin hücetliği önünde herhangi bir engel bulunmaz. Kıyâsa uygunluk ve aykırılık arasında fark gözetenerler ise sadece bazı Hanefî usulcüler olmuştur. Onlar, sahâbî kavlinin sadece kıyâsa uygun olduğu zaman kaynak olabileceğini ileri sürmüşlerdir.²³ Kıyâsa aykırı olması durumunda ise, sahâbî kavli başka şer'î bir kaynakla çatıştığı için bu durumda kaynak sayılamaz.

2.2.2.1.1. Hanefîler

Hanefî mezhebinin imamlarından bu konuda kesin bir görüş rivayet edilmemiştir. Mesela, daha önce de bahsedildiği gibi, Ebû Hanîfe ve Muhammed'den şöyle bir rivayet vardır: "Sahâbenin ittifak ettiğine uyarız. İhtilaf halinde ise görüşlerden birini alırız, onları tümünden terk etmeyiz."²⁴ Bazıları da Ebû Hanîfe'den bu konuda üç rivayet olduğunu söylemişlerdir. Bir rivayette, bütün sahâbeyi taklit etmek vaciptir. Bir rivayette, sadece fakîh sahâbîler taklit edilebilir. Diğer bir rivayette ise, sahâbî sözü, kıyâsa uygunsa hücettir.²⁵

Hanefîler'den Kerhî, bu konuda Ebû Yusuf'un (ö. 183/798) görüşünün, sahâbî kavlini kıyâsa takdim etme yönünde olduğunu söyleyerek onun bazı meselelerde şöyle dediğini

²² Burada başka bir noktaya da dikkat çekmek istiyoruz. Hanefîlere göre sahâbî kavli hücet olmasına rağmen sahâbî te'vîli hücet değildir. Çünkü te'vîl, bir dilin inceliklerini ve ifade ettiği anlamları bilmeye ilgilidir. Sahâbenin de bu konuda başkalarında bir üstünlüğü olmadığına göre, onların yaptığı te'viller başkalarını bağlamaz. Bkz. Serahsî, *Usûl*, 2/109; Habbâzî, *Muğni*, 268.

²³ Abdulaziz Buhârî, *Keşf*, 3/217; Alâaddin Muhammed b. AhmedSemerkandî (ö. 539/1144) *Mizânü'l-usûl fi netâicü'l-ukûl*, thk. Abdurrahman es-Sa'dî, (Bağdat 1987), 2/698-701.

²⁴ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali Saymerî (ö. 436/1044), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, (Beyrut: Dâru âlemi'l-kütüb, 1985), 24; Serahsî, *Usûl*, 2/318; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, (ö. 748/1346), *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanîfe*, thk. Zâhid el-Kevserî, (Beyrut: Lecnetü ihyâi'l-maârifî'n-nu'mâniyye, 1987), 32-34.

²⁵ Bkz. Abdulaziz Buhârî, *Keşf*, 3/224.

rivayet etmiştir: “(Bu meselenin hükmü) kıyâsa göre şöyledir. Ancak herhangi bir itirazla karşılaşmamış sahâbî kavline dolaylı kıyâsı terk ettim.”²⁶

Aslında Hanefî imamlarının bu konudaki görüşleri, genelde verdikleri hükümlerden çıkarılmaya çalışılmış ama yine de kesin bir sonuç elde edilememiştir. Çünkü bir konuda sahâbî kavline göre hüküm vermiş olan bir imamın başka bir konuda sahâbî kavline zıt bir görüş ileri sürdüğü görülmektedir. Örneğin Ebû Hanîfe, İbn Ömer’den gelen rivayete dayanarak *selem*²⁷ akdinde ücretin belirtilmesini şart koşarken, ortak tutulan işçinin, kaybettiği şeyden sorumlu olup olmadığı konusunda, onun sorumlu olmadığını, hâmile kadının bir seferde üç defa boşanmasının sünnete aykırı olup olmadığı konusunda ise, bunun sünnete aykırı olmadığını benimsemiş, her iki meselede de sahâbî kavline ters düşmüştür. Ebû Yusuf da Hz. Ali’den gelen bir rivayete dayanarak, ecir-i müşterekin yani ortak tutulan işçinin mal sahiplerinin bir malını zayi etmesinden sorumlu olduğunu söylerken, selem konusunda, kendi ictihadına dayanarak yukarıda belirttiğimiz sahâbî kavline aykırı görüş belirtmiştir. İmam Muhammed ise, hâmile kadının üç defa boşanmasının sünnete aykırı olduğunu savunmuş, bunu İbn Mes’ûd ve Câbir’e dayandırmıştır. Selem konusunda ise, o da Ebû Hanife’ye muhalefet ederek karşı çıkarak sahâbî kavlini kabul etmemiştir.²⁸

Sahâbî kavlini kaynak sayan sonraki dönem Hanefî bilginleri arasında ise, iki görüş ortaya çıkmıştır. Ebû Said el-Berdaî’nin (ö. 317/930) başını çektiği çoğu Hanefî bilgininin tercihi, sahâbî kavlini mutlak anlamda hüccet sayma yönündedir.²⁹ Diğer bazılarına göre ise, sahâbî kavli sadece kıyâsa uygun olması durumunda kaynaktır. Çünkü bu durumda kıyâs, sahâbî kavlinin kaynak olduğuna delil teşkil etmektedir.³⁰

Hanefîler’in sahâbî kavline göre hüküm verdikleri meselelerden biri de *bey’u’l-îne* denilen satış türüdür. Bey’u’l-îne en meşhur tanımıyla “*Belli bir vadeyle satılan bir malın aynı müşteriden daha düşük ücretle peşin olarak geri alınması*” demektir.³¹ Hanefîler’e göre bu satışlardan peşin olan ikincisi, fâsid bir akiddir. Zira iki akdin birleşmesi sonucunda faiz şüphesi oluşmuştur.³² Esasen Hanefîler bu akdin fâsid olmasını, Hz. Aişe’nin görüşüne

²⁶ Cessâs, *Fusûl*, 3/361; Pezdevî, *Kenzu’l-vüsûl*, 234-236; Serahsî, *Usûl*, 2/105-08.

²⁷ Para peşin mal veresiye olacak şekilde yapılan alışveriş. Selem’in sahih olmasının şartları için bkz. Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd Mevsilî, (ö. 683/1284), *el-Muhtâr*, (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1981), 2/34.

²⁸ Ubeydullah b. Muhammed b. Ömer Debûsî (ö. 430/1039), *Takvîmü’l-edille*, thk. Şeyh Halil Muhyiddin, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 2001), 256; Serahsî, *Usûl*, 2/106.

²⁹ Bkz. Cessâs, *Fusûl*, 3/361-362; Pezdevî, *Kenzu’l-vüsûl*, 234-36; Serahsî, *Usûl*, 2/105-08.

³⁰ Abdulaziz Buhârî, *Keşf*, 3/217; Semerkandî, *Mizân*, 2/698-701.

³¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî Ezherî (ö. 370/980), *ez-Zâhir fi garîbi elfâzi’ş-şâfiî*, thk. Mes’ud Abdulhamid es-Sa’dânî, (Daru’t-talâî, yy., ts.), 142; Mecduddin el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Esîr, (ö. 606/1209), *en-Nihâye fi garîbi’l-hadis ve’l-eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, (Dâru İhyâi’l-kütübî’l-arabiyye, yy., ts.), 3/333-334.

³² Burhanuddin Ali b. Ebîbekr Merginânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye*, thk. Talâl Yusuf, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsi’l-Arabî, ts), 3/47; Muhammed Emin b. Ömer ed-Dımaşkı İbn Abidin (ö. 1252/1836), *Reddü’l-muhtâr ala’d-Dürri’l-muhtâr*, (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1992), 5/74.

dayanarak vermişlerdir. Rivayete göre bir kadın Hz. Aişe'ye "Zeyd b. Erkam'a 800 dirheme vadeli olarak bir köle sattığını ama daha sonra aynı köleyi Zeyd b. Erkam'dan 600 dirheme peşin olarak geri aldığı" söylemiş, bunu duyan Hz. Aişe "Ne kötü bir alış ve satış yapmışsın. Zeyd'e de söyle 'dönmediği takdirde Hz. Peygamber'le yaptığı cihadı boşa gitmiştir' şeklinde karşılık vermiştir."³³

2.2.2.1.2. Mâlikîler

Birçok fıkıh usûlü bilgini, İmâm Mâlik'in sahâbî kavlini hüccet saydığını zikretmektedir.³⁴ İmâm Mâlik'in, kendi eseri olan *Muvatta*'da sahâbî kavline uygun bazı hükümler vermesi de³⁵ usulcülerin bu iddialarını desteklemektedir. Ancak yine de bu, onun sahâbî kavlini hüccet gördüğünü açık bir şekilde göstermez. Zira Mâlikî bilginleri, İmâm Mâlik'ten bu konuda iki rivayet nakletmişlerdir. Onlara göre bir rivayette sahâbî kavli İmâm Mâlik'e göre hüccet değilken, diğer rivayette ise hüccettir.³⁶ Mâlikî bilginleri içerisinde ise, sadece bazıları³⁷ tarafından sahâbî kavlinin hüccet sayıldığı aktarılmaktadır.³⁸

Mâlikîler'in kıyâsa uygun sahâbî kavline göre verdikleri hükümlerden biri, *zihâr*³⁹ konusunda verdikleri hükümdür. Onlara göre, bir kişi, evli olduğu dört eşinin tümüne birden zihâr yapsa, daha sonra da bu zihârandan dönse, bu durumda o kişiye bir keffâret gerekir. Hanımlarından her biri için ayrı ayrı keffâret ödemesine gerek yoktur. Mâlikîler bu hükmü, Hz. Ömer'in kavline dayanarak vermişlerdir.⁴⁰

2.2.2.1.3. Şâfiîler

Şâfiî, sahâbî kavli konusunda kadîm⁴¹ ve cedîd görüşlerinde farklı tavır sergilemiştir. O, kadîm görüşünde sahâbî kavlini hüccet saymış, cedîd görüşünde ise hüccet saymamıştır.⁴²

³³ Ebûbekr es-San'ânî Abdurrezzâk b. Hemmâm(ö. 211/827), *el-Musannef*, thk. Eymen Nasruddin el-Ezherî, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2000), 8/184-185.

³⁴ Bkz. Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed el-Makdisî İbn Kudâme(ö.620/1209), *Ravdatu'n-nâzir ve cennetü'l-münâzir*, (Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Arabî, ts), 403; Şîrâzî, *Tebstra*,395; Ebu'l-Vefâ Ali İbn Akîl (ö. 513/1119), *el-Vâdih fi usûli'l-fikh*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1999), 5/210.

³⁵ Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1985), "Talak", 6-22; "Büyü", 91.

³⁶ Bkz. Ebu'l-Velîd Süleyman b. HalefBâcî (ö 474/1081), *el-Minhâc fi tertîbi'l-hicâc*, (Dârü'l-garbi'l-İslâmî, ts.), 143-44; Abdullah b. İbrahim el-Alevî Şenkitî (ö. 1233/1816), *Neşrü'l-bünûd alâ Merâkı's-süûd*, Ribat, ts.), 2/264.

³⁷ Kimlerin kabul ettiği tespit edilememiştir.

³⁸ Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef Bâcî (ö. 474/1081), *İhkâmu'l-Fusûl fi ahkâmi'l-usûl*, thk. Abdullah el-Cebbûrî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 175.

³⁹ "Bir kişinin, hanımına "Sen benim için annemin sırtı gibisin" demesi gibi hanımını, kendisiyle evlenmesi haram olan birine (anne gibi) veya bakılması haram olan bir organına (sırt, kalça gibi) benzetmesine" zihar denir. Bkz. Mevsilî, *Muhtâr*, 3/161-165.

⁴⁰ Mâlik, *Muvatta*, "Talak", 22; Bâcî, *Minhâc*, 144; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed eş-Şerîf Tilimsânî (ö.771/1370), *Miftâhü'l-vüsûl*, thk. Muhammed Ali Ferkûs, (Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 1998), 754.

⁴¹ "Şâfiî'nin düşünce hayatı Mısır öncesi dönem "mezheb-i kadîm" veya "kavl-i kadîm", Mısır sonrası dönem ise "mezheb-i cedîd" veya "kavl-i cedîd" diye isimlendirilmektedir. Safedî, Şâfiî'nin kadîm görüşlerinin tamamının Mâlik'in mezhebinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Şâfiî'nin cedîd mezhebi ise, onun 199-204 arasındaki görüşlerini ifade eder. Şâfiî, Mısır'da Mâlik'in düşüncelerini artık kabul etmediğinden kendi tam

Ancak Şâfiî'nin cedîd görüşlerinin derlendiği kendi eseri olan *er-Risâle*'de açıkça dile getirdiği düşüncesi, bu yaklaşıma aykırı düşmektedir. Şâfiî orada Kitap, sünnet ve icmâda bir şey bulamadığı takdirde veya ona uygun kıyâs bulunduğunda, sahâbî kavlini benimseyeceğini söylemiştir. Ancak bu tür sahâbî kavillerinin az olduğunu da eklemiştir.⁴³ İsnevî'nin aktardığı, Şâfiî'nin *el-Üm*'de sahâbe görüşlerine dayanarak verdiği bazı hükümler de onun sahâbe sözlerini kaynak kabul ettiğinin güçlü bir göstergesidir.⁴⁴

Hanbelî fakih İbn Kayyim el-Cevziyye de Şâfiî'nin, cedîd görüşünde sahâbî kavlini hüccet saymadığı iddiasını doğru bulmamıştır. Ona göre Şâfiî'nin yaptığı, onun bazı sahâbe görüşlerini zikredip onlara muhâlefet etmesidir. Bu ise, onun, sahâbe görüşlerini hüccet saymadığı anlamını taşımaz. Zira orada daha güçlü bir delilden dolayı sahâbî sözünü terk etmiş olabileceği muhtemeldir. Bu durumda onun yaptığı, deliller arasından daha güçlü olanı kabul edip diğerini terk etmesidir. Yoksa sahâbî sözünü toptan reddetmek değildir. Hatta, onun cedîd görüşünde şöyle dediği aktarılmıştır: "Sonradan ortaya çıkan şeylerden bazıları Kur'ân'a, sünnete, icmâa ve esere muhâlif olan şeydir ki; bu, bid'at ve sapkınlıktır." Görüldüğü gibi bu rivayette, sahâbî görüşü olan esere muhâlefeti yanlış yol olarak görmüştür. Bu da onun sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ettiğini göstermektedir.⁴⁵ Hanbelîler'den İbn Lahhâm da İbn Kayyim'e katılmış, İbn Kayyim'in Şâfiî'den aktardığı görüşünün Rebî' tarafından Şâfiî'den rivayet edildiğini, Rebî'in de Şâfiî'nin Mısır'da dile getirdiği görüşleri naklettiğini vurgulamıştır.⁴⁶

Ancak bazı Şâfiî bilginleri, Şâfiî'nin hem kadîm hem de cedîd görüşlerinde sahâbî kavlini kaynak saymadığını ileri sürmüşlerdir.⁴⁷ Fakat Şâfiî'ye dayandırılan bu görüşün dayanağı meçhuldür. Şâfiî'nin, kadîm görüşünde sahâbî kavlini hüccet gördüğü konusunda herhangi bir şüphe olmayıp ihtilafların onun cedîd görüşünde meydana geldiği görülürken, onun kadîm görüşünde de onu hüccet görmediğini iddia etmek için güçlü bir dayanağın bulunması gerektiği âşikardır. Oysa bu iddianın sahipleri bu iddialarına herhangi bir dayanak göstermemişlerdir.

bağımsız ve özgün çizgisini tesis etmeye koyulmuştur. Şâfiî'nin asıl mezhebi onun bu dönemde ortaya koyduğu düşünceleridir." Bilal Aybakan, "Şâfiî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayımları, 2010), 38/224-225; Bilal Aybakan, "Şâfiî mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayımları, 2010), 38/234-235.

⁴² Şîrâzî, *Tebîra*, 395; Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/271-72; Âmidî, *İhkâm*, 4/155.

⁴³ Muhammed b. İdris Şâfiî (ö. 204/819), *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts), 597-598.

⁴⁴ Abdurrahim b. Hasan İsnevî (ö. 772/1370), *et-Temhîd fî tahrîci'l-furû' ale'l-usûl*, thk. M. Hasan Heyto, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 501-502.

⁴⁵ Muhammed b. Ebîbekr İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), *İ'lâmu'l-muvakkûn an Rabbi'l-âlemin*, (Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1973), 4/120-121.

⁴⁶ Ali b. Abbas el-Ba'î İbn Lahhâm (ö. 803/1400), *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye*, thk. Muhammed Hamid el-Fakî, (Kahire 1956), 295.

⁴⁷ Suyutî'nin bu görüşü için bkz. Celâluddîn Muhammed b. Ebîbekr Suyutî (ö. 911/1505), *İtmâmü'd-dirâye*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.), 72.

2.2.2.1.4. Hanbelîler

Hanbelîler bu konuda net bir tavır takınmışlardır. Onlara göre sahâbî kavli kıyâsa uygunsu onu hüccet kabul etmek vacibtir. Hatta, biri asıl diğeri zayıf olmak üzere iki kıyâs bulunması durumunda, asıl kıyâsa uygun olmayan bir sahâbî kavli, daha zayıf bir kıyâsa uygunsu asıl kıyâsa tercih edilir. Çünkü böyle bir durumda tek başlarına hüccet sayılabilen iki delil olan sahâbî sözü ve zayıf kıyas, birlikte bulunmaktadır.⁴⁸

2.2.2.1.5. Diğer Bazı Müctehidler

Dört büyük mezhep dışında İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765),⁴⁹ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778),⁵⁰ Leys b. Sa'd (ö. 175/791)⁵¹ ve İshâk b. Râhûye (ö. 238/853)⁵² gibi müctehidler de sahâbî kavlini kaynak saymışlardır.

2.2.2.2. Kaynak Sayma Gerekçeleri

Sahâbî kavlini hüccet sayanlar naklî ve aklî olmak üzere iki yönden delil getirmişlerdir. Naklî delil olarak Kur'ân'dan âyetler ve Hz. Peygamber'den bazı hadisleri kullanmışlardır.⁵³

2.2.2.2.1. Âyetler

1. *“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz.”*⁵⁴

Bu âyette hitap bütün ümmete ise de ilk muhâtap sahâbedir. Âyetten, Onların emrettiği şeyin marûf, yasakladıkları şeyin münker olduğu anlaşılmaktadır. Emredilen iyiliği uygulamak yasaklanan şeyi terk etmek farz olduğu için sahâbenin sözlerini de kabul etmek farzdır.⁵⁵

2. *“İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirlere ve ensâr ile onlara güzel bir şekilde uyanlardan Allah razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.”*⁵⁶

Bu âyette yüce Allah, sahâbeyi ve onlara uyanları, onlardan razı olduğunu bildirerek övmüştür. “Allah'ın onlardan razı olduğu kişilere uymama ve onların görüşlerini delil olarak görmeme nasıl olabilir?”⁵⁷

⁴⁸ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *Udde*, 4/1178.

⁴⁹ Saffet Köse, “İbn Ebû Leylâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1999), 19/437.

⁵⁰ Salâhuddîn Halil b. Keykeldî el-Hâfizü'l-Alâî (ö. 761/1359), *İcmâlü'l-isâbe fi akvâli's-sahâbe*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşkâr, (Kuveyt: Cem'iyyetü ihyâi't-türâsi'l-İslâmî, 1987), 36.

⁵¹ Şükrü Özen, “Leys b. Sa'd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2003), 27/166.

⁵² Şîrâzî, *Tebîra*, 395.

⁵³ Tüm deliller için bkz. Cessâs, *Fusûl*, 3/362-365; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *Udde*, 4/1185-1188; Şîrâzî, *Tebîra*, 396-97-98; Serahsî, *Usûl*, 2/106-108; Âmidî, *İhkâm*, 4/157-158; Alâî, *İcmâl*, 56-57-58.

⁵⁴ Âli İmrân, 3/110.

⁵⁵ Alâî, *İcmâl*, 56.

⁵⁶ Tevbe, 9/100.

2.2.2.2.2. Hadisler

1. “En hayırlı insanlar, benim zamanımda yaşayanlardır. Sonra, benim çağımdan sonra gelenlerdir. Ondan sonra, bir sonraki çağda yaşayanlardır.”⁵⁸

Bu hadiste Hz. Peygamber, sahâbeyi en hayırlı insanların başında görerek övmüştür. Bu şekilde faziletinden bahsedilen sahâbe, uyulmaya daha layıktır.⁵⁹

2. “Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız, doğru yolu bulursunuz.”⁶⁰

Bu ve bunun gibi, sahâbeye uymayla doğru yol arasında bağlantı kuran veya onlara uymayı emreden hadisler, sahâbenin görüşünü kabul etmeyi zorunlu kılmaktadır. Çünkü burada özellikle sahâbeye uymanın istenmesi, muhâtabın bilginler olduğunu göstermektedir. Eğer muhâtap âlim olmayanlar olsaydı, câhil insanların sahâbe olmasının müctehidlere uymaları zorunlu olduğu için, sahâbeden bahsetmenin bir anlamı olmazdı. İşte bu şekilde sahâbeye vurgu yapılması, onların görüşlerinin bilginler tarafından kaynak kabul edilmesinin istenmesinden dolayıdır.⁶¹

3. “Benim sünnetime ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetine sınıksız sarılın.”⁶²

Bu son iki hadis, sahâbî kavlinin hüccet sayılması için açık birer delil olmasalar da dolaylı olarak delil sayılabilirler. Çünkü “Bu hadislerden ilk akla gelen, halifelerin ittifak ettikleri konulara uyma emridir. Ancak halifelere başka sahâbîler muhalefet ettikleri durumda, halifelerin görüşlerine uymak zorunlu değildir. Muhalefet edilmediği takdirde onların icmâ ettikleri görüşleri hüccet sayılıyorsa, her birinin veya başka bir sahâbînin itiraz görmemiş sözünün de hüccet sayılması gerekir. Çünkü halifelerle diğer sahâbîler arasında herhangi bir farkın olduğunu kimse iddia etmemiştir.”⁶³

2.2.2.2.3. Aklî Deliller

1. Sahâbenin, Hz. Osman’ın halife seçilmesi esnasındaki tutumu, sahâbî kavlinin hüccet olduğuna kanıt sayılmıştır. Abdurrahman b. Avf; Hz. Ebûbekir ve Ömer’e uyma şartıyla, halifeliği önce Hz. Ali’ye sunup red cevabı aldıktan sonra, aynı şartla Hz. Osman’a sunmuş, ondan kabul cevabı almıştır. Orada bulunanlardan hiç kimse de buna itiraz etmemiştir.⁶⁴

⁵⁷ Alâî, *İcmâl*, 57.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/869), *Sahîh*, (İstanbul: Çağrı yayınları, ts.), “Fezâilü Ashâbî’n-Nebi”, 1.

⁵⁹ Semerkandî, *Mîzân*, 2/703.

⁶⁰ Ebû Muhammed el-Keşşî Abd b. Hümejd (ö. 249/863), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Hümejd*, (Ankara; 1980), 151.

⁶¹ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *Udde*, 4/1186, *Âmidî, İhkâm*, 4/158.

⁶² Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiu’s-Sahîh*, (İstanbul: 1975), “İlim”, 16.

⁶³ Cessâs, *Fusûl*, 3/363.

⁶⁴ *Âmidî, İhkâm*, 4/158.

2. Sahâbenin söylediği şey, tevkîfî de ictihâdî de olabilir. Tevkîfî olma ihtimalinden dolayı onların görüşlerinin bir üstünlüğü vardır. Bu da bizi, onların sözlerine uymaya mecbur etmektedir.⁶⁵

3. Sahâbe, Hz. Peygamber’le beraber olduğu için, kalpleri nûr, îmân, ilim ve hikmetle doludur. Onlar, bilgiyi kaynağından (Hz. Peygamber’den), alıyorlardı. Onlar Kur’ân’ın indirilişine şahit olmuş, Kur’ân hükümlerindeki maksatları öğrenmiş, Hz. Peygamber’in yaşantısını ve sözlerini bizzat görüp duymuşlardır. Başkalarının görüşlerini onların görüşleriyle eşdeğer tutmak elbette yanlış olacaktır. Böyle bir durumda, tabîi veya sonraki dönem müctehidlerinin sahâbeye nisbeti, câhil insanların müctehidlere nisbeti gibidir. Câhil insanların dinî hükümlerde müctehidlere uyması nasıl zorunlu ise, sahâbe dışındaki müctehidlerin de sahâbe görüşlerine uyması zorunludur.⁶⁶

2.2.2.3. Sahâbî Kavlinin Hüccet Olmadığını İleri Sürenler

Hanefîlerden Kerhî,⁶⁷ cedîd görüşünde Şâfiî, ve çoğu Şâfiî bilgini⁶⁸ ile Mâlikîler’den İbn Hâcib⁶⁹, tabiûn arasında yaygınlık kazanmış kıyasa uygun sahâbî kavlini hüccet saymamışlardır.

Zâhirîler’in de şer’î kaynaklar içerisinde onu saymamalarından, bahsettiğimiz sahâbî sözünün kaynak olması konusunda olumsuz bir tavır takındıkları anlaşılmaktadır. Onlara göre şer’î kaynaklar dört tanedir. Bunlar Kitap, sünnet, icmâ ve delil⁷⁰dir.⁷¹ Sahâbenin bir konuda ihtilafı durumunda ise sonraki dönem bilginleri bu görüşlerden herhangi birine uyabilirler. Hatta tabiûnun bu görüşlerden biri üzerinde ittifak etmesi, diğer görüşle amel etmeye de engel olmadığından ittifak dışında kalan bu görüşü benimsemek icmâ da aykırılık teşkil etmez. Sahâbe arasında yaygın olup hiç kimse tarafında itiraz görmemiş sahâbî sözüne gelince, böyle bir söz Zâhirîler’e göre icmâ olmadığı gibi hüccet de değildir.⁷² Bu görüşler, Zâhirîler’in sahâbî kavline bağlanmadıklarını göstermektedir. Bunlar içerisinde, sahâbe arasında yayılmış ve muhâlefet görmemiş sahâbî kavlinin onlar

⁶⁵ Cessâs, *Fusûl*, 3/362.

⁶⁶ İbn Kayyim, *Îlâm*, 1/81-82; Âmidî, *İhkâm*, 3/158.

⁶⁷ Cessâs, *Fusûl*, 3/361-62; Serahsî, *Usûl*, 2/105.

⁶⁸ Bkz. Şîrâzî, *Tefsîr*, 395; İmâmü’l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî (ö. 487/1094), *el-Burhân fi usûli’l-fikh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb, (Kahire 1978), 2/1361; Gazzâlî, *Müstasfâ*, 1/271-72; Râzî, *Mahsûl*, 4/129; Âmidî, *İhkâm*, 4/385; Beydâvî, *Minhâc*, 530.

⁶⁹ İbn Hâcib, *Münteha*, 206.

⁷⁰ “İbn Hazm delil kavramını “mansûs alâ ma’nâhu” (anlamı dolaylı anlaşılan) tabiriyle açıklamıştır. Bununla kastedilen, Kitap, sünnet ve icmâda geçen hükümlerle doğrudan ilgili başka hükümlerin çıkarılmasını sağlayan dil ve mantık kurallarıdır. Örneğin Hz. Peygamber’in “Her müskir hamrdır. Her hamr da haramdır” sözünden “Her müskir haramdır” sonucu çıkar ki bu sonuç, “mansûs alâ ma’nâhu”dur.” Bu sonuca ulaştıran kural da “delil”dir. Bkz. İbn Hazm, *İhkâm*, 1/68; 5/106-7; Yunus Apaydın, “İbn Hazm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1999), 20/45-46.

⁷¹ Bkz. İbn Hazm, *İhkâm*, 1/68; Apaydın, “İbn Hazm”, *DİA*, 20/42-46; Nureddin İtr, “Davud ez-Zâhirî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1994), 19/49.

⁷² Bkz. İbn Hazm, *İhkâm*, 4/539, 546, 598.

tarafından kabul görmemesi görüşü, onların tavırlarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira buna nazaran sahâbe arasında yayılmamış bir sahâbî kavlinin onlar tarafından kabul görmesi düşünülemez. Burada kıyâsa uygun olması veya olmaması arasında bir farkın olmaması gerekir. Zaten Zâhiriler kıyâsın şer'î bir kaynak olmadığı görüşündedirler.⁷³ Sahâbî kavlini hüccet saymayanlar da, başta âyetler olmak üzere hadisler ve aklî deliller getirerek kendi görüşlerini ispat etmeye çalışmışlardır.

2.2.2.3.1. Âyetler

1. “Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah’a ve Resûlü’ne döndürünüz.”⁷⁴

Bu âyette bizlere, sadece Kur’ân’a ve Sünnet’e başvurmamız gerektiği söylenmektedir. Sahâbî kavline başvurmak ise, bu farz olan emri terk etmektir.⁷⁵

2. “Ey akıl sahipleri! İbret alın. (Aklınızı çalıştırın)⁷⁶”⁷⁷

Âyette geçen “ibret alın” sözüyle bizden aklımızı çalıştırarak icihad etmemiz⁷⁸ emredilmiştir. Sahâbîyi taklit etme, bu ayete ters düşmektedir.⁷⁹

2.2.2.3.2. Hadisler

1. “Allah, benim sözümü işitip kavradıktan sonra, aynı şekilde başkasına aktaranın yüzünü aydınlatsın (onu mutlu etsin). Çünkü nice bilgiyi elinde bulunduran kişi vardır ki, sahip oldukları bilgiyi, onu kendilerinden daha iyi kavrayan kişilere aktarırlar.”⁸⁰

Bu hadiste açıkça görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v), kendi sözünü bizzat kendisinden işitmemiş kişinin bizzat işitenden daha iyi kavrayabilme yeteneğine sahip olabileceğini vurgulamıştır. Buna göre tabiûn veya sonraki dönem bilginlerinden birinin şer'î delilleri yorumlaması daha güçlü olabileceği için sahâbî kavli hüccet sayılmaz.⁸¹

2. Hz. Peygamber, Muâz'ı vali tayin ederken aralarında bir diyalog geçmiştir. Hz. Peygamber ilk olarak: “Neye göre hüküm vereceksin?” diye Muâz'a sormuş, Muâz, “Allah'ın kitabına göre. (hüküm veririm)” diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber: “Peki Allah'ın kitabında (hükme kaynak olacak) bir şey bulamazsan?” diye ikinci kez sormuş, O da “Resûlullah'ın sünnetiyle

⁷³ Kıyâsın şer'î delil olmadığına dair Zâhirîler'in görüşü için bkz. Bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1/78; Apaydın, “İbn Hazm”, *DİA*, 20/47; İtr, “Davud ez-Zâhirî”, *DİA*, 19/49.

⁷⁴ Nisâ, 4/59.

⁷⁵ Âmidî, *İhkâm*, 4/155.

⁷⁶ Ayette geçen itibâr sözcüğü, sözlükte “Bir şey hakkında derin düşünmek” anlamına gelmektedir. Bkz. Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vesit*, 2/580.

⁷⁷ Haşr, 59/2.

⁷⁸ İtibâr, başka bir şeye gerekçe yapmak için, bir şeyin hakikatini düşündürmektir. Âyetin tefsiri için bkz. Ahmed es-Sâvî (ö 1241/1825), *Hâşiyetü's-Sâvî ale'l-Celâleyn*, (İstanbul: Eser neşriyat, ts), 4/187.

⁷⁹ Râzî, *Mahsûl*, 4/129; Âmidî, *İhkâm*, 4/157.

⁸⁰ Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İlim”, 7.

⁸¹ Şîrâzî, *Tebîrâ*, 397.

(hüküm veririm).” diye cevaplamıştır. “Resûlullah’ın sünnetinde de bulamazsan? (ne yaparsın)” diye üçüncü kez Hz. Peygamber sorunca, Muâz, “İctihad edip kendi görüşüme göre hüküm veririm.” şeklinde karşılık vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Peygamber’inin elçisini, Peygamber’inin razı olduğu şekilde muvaffak eden Allah’a şükürler olsun.” diyerek mutluluğunu ifade etmiştir. Bu hadis, kitap ve sünnet dışında, sadece kişinin ictihad etmesi sonucu oluşan kendi görüşüyle amel etmesi gerektiğini net bir şekilde göstermektedir.⁸²

2.2.2.3.3. Akli Deliller

1. Sahâbe arasında ihtilaflar olmasına rağmen devlet başkanları dahil hiçbiri, diğerinin muhâlefetine karşı çıkmamıştır. Eğer sahâbî kavli hüccet olsaydı, bir sahâbînin görüşüne kimsenin muhâlefet etmemesi gerekirdi.⁸³

2. Sahâbe, ictihad ederek bir görüşe sahip olmuş, masum olmadığı için de hatâ yapmış olabilir. Bu durumda, sahâbe dışındaki müctehidler taklit vacip olmadığı gibi sahâbeyi taklit de vacip değildir.⁸⁴

3. Sahâbîler, önemli birçok konuda ayrılığa düşmüşlerdir. Eğer sahâbî kavli hüccet olsaydı, birbirine muhâlif bütün sahâbî sözleri hüccet sayılacağından, birbirine zıt şer’î deliller ortaya çıkmış olurdu.⁸⁵

4. Bütün ümmet sadece iki şeye uymakla sorumludur. Bunlar Allah’ın kitâbı ve Resûlü’nün sünnetidir. Sahâbe ile başkaları arasında, Kitap ve sünnetten başka bir şeye uyulmaması gerektiği konusunda bir fark yoktur. Öyleyse, sahâbî kavli gibi, Kitap, sünnet ve bunlarla doğrudan alakalı deliller dışında bir şeyin din konusunda delil sayılması gerektiğini ileri sürmek, Allah’ın emretmediği bir şeyi dinde icat etme anlamına gelir. Halbuki dinde hükümlerin kaynağı Hz. Peygamber’dir. Sahâbenin faziletlerinin, derecelerinin ve dindeki konularının büyüklüğünde hiç şüphe yoktur. Ama bu, onları Hz. Peygamber makamına koyup onların da görüşlerinin dinde şer’î bir delil olduğunu söylemeyi ve insanları onların görüşlerine tabî olmaya mecbur etmeyi gerektirmez. Böyle bir şey, Allah’ın emretmediği bir şeyi insanlara emretme anlamına gelir ki bu câiz değildir.⁸⁶

3. Sahâbî Kavlinin Hüccet Olmasının Uygulamadaki Bazı Sonuçları

3.1. Kur’ân’ı Tahsis

Sahâbî kavlinin Kur’ân’ı tahsîs⁸⁷ edip etmemesi, onun kaynak olarak kabul edilip edilmemesi konusuyla paralellik arz etmektedir. Buna göre, sahâbî kavlini kaynak kabul

⁸² Serahsî, *Usûl*, 2/107.

⁸³ Râzî, *Mahsûl*, 4/130.

⁸⁴ Şîrâzî, *Tebîr*, 395.

⁸⁵ Âmidî, *İhkâm*, 4/156.

⁸⁶ Şevkânî, *İrşâd*, 2/997-998.

⁸⁷ Tahsîs, genel hükmü daraltıp sadece bazı örneklerde geçerli kılmaktır. Bkz. İbn Hâcib, *Müntehâ*, 208; Şevkânî, *İrşâd*, 2/628. Hanefîler’e göre Tahsîs’in meydana gelebilmesi için tahsîs belirten söz veya görüşün gerçekten

edenler, onun tahsîs de yapabileceğini söylemişlerdir. Kabul etmeyenler ise, onun tahsîs de yapamayacağını belirtmişlerdir. Bu konudaki görüşler şöyledir:

Hanefîler'den sadece Ebü'l Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044) açıkça bu konuya değinerek, sahâbî kavlinin tahsîs yapamayacağını dile getirmiştir.⁸⁸ Onun dışındaki Hanefîler bu konuda açık bir ifade kullanmamışlarsa da, onların sahâbî kavlini kaynak sayıp saymamalarından onlara göre sahâbî kavlinin tahsîs yapıp yapmadığını öğrenmek mümkündür. Buna göre sahâbî kavlini kaynak sayan Ebû Said el-Berdaî ve onun görüşünde olanlara göre, sahâbî kavli tahsîs yapılabilir. Onu kaynak saymayan Kerhî ve onun görüşündekilere göre ise sahâbî kavli tahsîs yapılamaz. Dikkat edilecek bir nokta da, Hanefîlerin, bir sonraki paragrafta gelecek olan Ebû Hüreyre örneğinde olduğu gibi, bir sahâbînin kendi rivayet ettiği hadise muhâlefet etmesini, o hadisin tahsîsi olarak kabul etmelerinden, onların sahâbî kavlinin âmmî tahsîs edebileceğini kabul ettikleri sonucunu çıkarmanın yanlış olacağıdır. Çünkü Hanefîlerin, sahâbînin kendi rivayet ettiği hadise muhâlefetini o hadisin tahsîsi olarak değerlendirmelerinin sebebi, onların sahâbînin hadise ters düşen fiilini, onun kendi görüşü olarak değil, belki Hz. Peygamber'den almış olduğunu kabul etmelerindedir. Bu durumda hadis ya neshedilmiştir ya da sahâbî, uygulamasıyla hadiste ifade edilen şeyle ne kastedildiğini bize anlatmaya çalışmıştır. Aksi takdirde bir sahâbînin kendi ichtihadı sonucu sahip olduğu görüşle hadise muhâlefet etmesi, onun güvenilir olmasını zedeler. Bu, onun yaptığı rivayeti de reddetmeyi gerektirir.⁸⁹

İmâm Mâlik, ondan nakledilen iki görüşten birinde sahâbî kavlini kaynak olarak kabul edip onun âmmî tahsîs de yapabileceğini savunmuştur.⁹⁰ İlk dönem Mâlikî bilginleri de, sahâbî kavlinin âmmî tahsîs etmesini, onun hüccet oluşuna bağlamışlardır. Kaynak olduğunu ileri sürenler, tahsîs de yapabileceğini söylerken, kaynak olmadığını ileri sürenler, tahsîs de yapamayacağını söylemişlerdir.⁹¹ Mâlikîler'den İbn Hâcib'e göre ise sahâbî kavli, âmmî tahsîs edemez. Hatta sahâbî kavli, bu kavlin sahibi sahâbînin kendi rivayet ettiği amm hadisin anlamını daraltıyorsa, yine de onunla tahsîs meydana gelmez. Ebû Hüreyre'nin, bir köpeğin herhangi bir kabı yalması konusundaki görüşü, buna örnek gösterilebilir. Çünkü Ebû Hüreyre, "Birinizin kabını bir köpek yalarsa, o kabı, biri toprakla yıkanacak şekilde yedi defa yıkayın." hadisini kendisi rivayet etmesine rağmen, onun kendi görüşü, böyle bir durumda, biri toprakla olmak üzere o kabın üç defa yıkanmasıdır.⁹²

veya hükmen genel hükmü belirten sözden sonra gelmesi gerekir. Bkz. Molla hüseyin, *Mir'âtü'l usûl*, 1/338; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, 1/246. Tahsîsin çeşitli ve değişik tanımları ve ayrıca detaylı bilgi için bkz. Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsîs*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1996), 100-104.

⁸⁸ Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *Mu'temed*, 2/72.

⁸⁹ Serahsî, *Usûl*, 2/5, 6, 105.

⁹⁰ Karâfî, *Tenkîh*, 171.

⁹¹ Bâcî, *İhkâm*, 175.

⁹² Ebü's-Senâ Mahmud b. Abdurrahman İsfahânî(ö.749/1348), *Beyânü'l-muhtasar şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Mazhar, (Mekke: Câmîatiü Ümmü'l-Kurâ, ts.), 2/331.

İmam Şâfiî, daha önce aktardığımız sahâbî kavlini hüccet saydığı kadîm görüşünde, sahâbî kavlinin tahsîs yapabileceğini kabul etmiştir. Ancak cedîd görüşünde sahâbî kavlinin kaynak olmasını kabul etmemiş buna paralel olarak onun tahsîsini de reddetmiştir.⁹³ Hanbelî mezhebinde, Ahmed b. Hanbel'den gelen ve onun sahâbî kavlini hüccet sayan görüşüne göre, sahâbî kavli Kur'ân'ı tahsîs edebilir. Ahmed b. Hanbel'in şu sözleri de onun sahâbî kavlinin tahsîs yapmasını kabul ettiğini göstermektedir:

*“Bir âyetin âmm ve hâss olabilme ihtimâli varsa, bu durumda sünnetin o âyet hakkında ne söylediğine bakarım. Sünnette bu konuda bir şey yoksa, o zaman sahâbenin ne dediğine bakarım. Eğer sahâbeden bu konuda değişik görüşler varsa, onlardan Kur'ân'a en uygun olan görüşü alırım.”*⁹⁴

3.2. Kıyasa Önceleme

Sahâbî kavlinin kaynaklığı tartışması, onun şer'î deliller arasındaki sıralamada hangi sırada olduğu tartışmasını da doğurmuştur. Ama bu tartışma, sahâbî kavlini şer'î kaynak olarak kabul etmeyenler yönünden söz konusu değildir. Tartışma, onu hüccet olarak kabul edenler arasındadır.

Sahâbî kavlini şer'î kaynak olarak kabul edenlerin çoğu, onun kıyastan önce geldiğini, sahâbî kavli varken kıyâsa başvurmaya gerek olmadığını, şayet sahâbî kavline uygun kıyâs varsa bu kıyâsın sahâbî kavlini desteklediğini, yok eğer sahâbî kavli ile kıyâs arasında bir zıtlık olur ise o zaman kıyâsın terk edileceğini savunmuşlardır.⁹⁵

İmam Şâfiî'nin, kadîm kavlinde sahâbî kavlinin hüccetliğini savunduğunu daha önce söylemiştik. Birçok Şâfiî bilgini, Şâfiî'nin bu kadîm görüşünde sahâbî kavlini kıyâsa öncelediğini söylemiştir. Ancak daha önce de aktardığımız gibi, Şâfiî kendi eseri olan *er-Risâle*'desahâbî kavlini kaynak kabul ettiğini fakat Kur'ân, sünnet, icmâ veya kıyasta konuyla ilgili herhangi bir hüküm bulamadığı takdirde sahâbînin görüşüne başvuracağını söylemiştir.⁹⁶ Şâfiî'nin bu düşüncesi göz önüne alındığında onun sahâbî kavlini hüccet saymasına rağmen onu kıyâsa öncelemediği anlaşılmaktadır. Buna göre sahâbî kavlini kaynak sayanlar arasında sadece İmam Şâfiî, şer'î deliller arasında onun kıyastan sonra geldiğini söylemiştir.

⁹³ Şîrâzî, *Tebşira*, 149.

⁹⁴ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *Udde*, 2/579.

⁹⁵ Cessâs, *Fusûl*, 3/361-362; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *Udde*, 4/1178-1181; Bâcî, *Minhâc*, 143-44; Şîrâzî, *Tebşira*, 395; Serahsî, *Usûl*, 2/105.

⁹⁶ Şâfiî, *Risâle*, 321.

Sonuç

Bu araştırmayla sahâbî kavlinin hüccet olması konusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Bir sahâbî tarafından söylenen söz, “sahâbî kavli”, “sahâbî mezhebi”, “sahâbî fetvası” gibi farklı tabirlerle ifade edilmişse de tümünden aynı anlam kastedilmiştir. Fakat sahâbî, söylediği şeyi dolaylı yoldan Hz. Peygamber’e bağlıyorsa veya onun zamanına nispet ediyorsa, bu şekildeki sözüne bir isim konulmamış ve bu sözü “sahâbî kavli” başlığından ayrı olarak zikredilmiştir. İlk dönemden itibaren hiçbir bilgin, sahâbî sözlerinin farklı tarafları olmasına ve bu farklı taraflar göz önüne alındığında her biri için yukarıda sıraladığımız tabirlerden birinin kullanılma imkânı bulunmasına rağmen, “sahâbî kavli” kavramının altına giren çeşitli şekillerdeki sahâbî sözlerini birbirinden değişik isimlerle ayırmamıştır. Onlar, sahâbî sözlerini genel başlığın altında ancak bazı kayıtlarla veya bazı sıfatlarla birbirinden ayırmışlardır. Bu ise kavramın kapalı kalmasına yol açmıştır. Dolayısıyla onun kaynak sayılması meselesinde, mezhep imamları başta olmak üzere bazı bilginlerin görüşlerinin hangi tür sahâbî sözü için olduğu net bir şekilde anlaşılammıştır.

2. Ehl-i re’y diye bilinen Hanefî mezhebi, ondan beklenenin aksine sahâbî kavline karşı tavır takınmamış, sahâbînin ictihadî olmayan meselelerdeki sözlerini ittifakla, ictihadî konulardaki sözlerini de çoğunlukla kaynak olarak kabul etmiş hatta daha da ileri giderek sahâbîlerin ihtilaf etmeleri halinde bile onların görüşlerinin dışına çıkılmayacağını söylemiştir. Hanbelî mezhebi ise, sahâbî kavli hakkında kendi genel metoduyla bir çelişki içerisinde görünmektedir. Kıyâsa aykırı sahâbî kavlinin kaynaklığı meselesinde, bir rivâyette Ahmed b. Hanbel bu şekildeki sahâbî kavlini hüccet kabul etmemiştir. Sahâbî kavli, aklî bir ictihad metodu olan kıyasla çatıştığı zaman, İbn Hanbel’in genel ictihad yöntemi olan “selef (ehl-i hadis) metoduna” göre ondan beklenenin sahâbî kavlini net bir şekilde kıyâsa tercih etmesi iken, kıyâsı sahâbî kavline tercih ettiğine dair olan bu rivâyet, onun genel ictihad metoduyla bir tutarsızlık arz etmektedir. Fakat kıyâsa aykırı sahâbî sözünün, sahâbînin kendi ictihadî görüşü olduğu göz önüne alındığında, böyle bir sahâbî kavlinin aynen kıyâs gibi aklî bir şer’î kaynak olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İbn Hanbel’in tutumu, iki aklî kaynak arasında tercih yapmasıdır. İbn Hanbel’in neye göre kıyâsı sahâbî kavline tercih ettiğini bilmesek de bu açıdan bakıldığında onun görüşleri arasında bir çelişkinin olmadığı da söylenebilir.

3. Sahâbî kavlinin kaynak olduğunu söyleyenlerin, bu görüşlerini ispat için ileri sürdükleri âyet ve hadislerden hiçbiri açıkça sahâbî kavlinin kaynak olduğunu göstermemektedir. Bu gerekçelerin çoğunda sahâbe, faziletlerinden ve dine yaptıkları hizmetlerden dolayı övülmekte, bazılarında ise onlara uyma istenmekte ama hangi konularda olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Oysa sahâbî kavlini hüccet kabul etmeyenlerin getirdikleri gerekçelerde, sahâbî kavlinin şer’î kaynak olmadığı açıkça görülmektedir. Çünkü bu delillerin bazılarında, şer’î hükümler konusunda neleri kaynak olarak kabul etmemiz gerektiği söylenmektedir. Bazılarında ise hükümlere ulaşmada akıl

yürütme bizden istenmektedir. Bazılarında da naklî bilgiyi alanın başkasına aktarma hususu, başkası o bilgiyi daha iyi değerlendirebilir düşüncesiyle, övülmektedir.

4. Akılla bilinmesi mümkün olan meselelerde sahâbî kavlinin reddedilmesi şeklindeki Kerhî'nin görüşü, bize göre daha isâbetli görünmektedir. Zira sahâbenin Kur'ân'ın indirilişine şahit olarak hangi âyetlerin hangi sebeplerle nâzil olduğunu bilmesi, Hz. Peygamber'le beraber olup onun uygulamalarını bizzat görmesi, dolayısıyla hükümlerin maksatlarını daha iyi kavramış olması gibi üstünlüklerinin bulunması gibi nedenler, onlara bir ayrıcalık tanımamıza sebep olsalar da belki bu, onların verdiği bazı hükümlerin daha isâbetli olduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ise, onların görüşlerini kabul etmeyi câiz görme veya başkalarının görüşlerine tercih etme sebebi olabilir. Yoksa icthad etmeyi bırakıp onların görüşlerini olduğu gibi kabul etmenin zorunlu olduğu sonucunu vermez. Onların görüşlerine tâbi olmayı zorunlu görmek, onlar dışındaki kimselerin icthad etmesini kısıtlamak demektir ki bu durum, ilmin ilerlemesine kısmen de olsa engel teşkil etme anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Abd b. Hümejd, Ebû Muhammed el-Keşşî (ö. 249/863), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Hümejd*, Ankara 1980.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebûbekr es-San'ânî (ö. 211/827), *el-Musannef*, thk. Eymen Nasruddin el-Ezherî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000.
- Adududdîn el-İcî, Abdurrahman b. Ahmed (ö. 756/1355), *Şerhü'l-Adûd alâ Münteha'l-vüsûl*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000.
- Âmidî, Ali b. Muhammed (ö. 631/1234), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Seyyid el-Cemîlî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1984.
- Apaydın, Yunus, "Sahâbî Sözü'nün Hukûki Değeri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/1, (Haziran 1991), 323-353.
- Apaydın, Yunus, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20/39-51 İstanbul: TDV yayımları, 1999.
- Apaydın, Yunus, "Kiyâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/529-539, İstanbul: TDV yayımları, 2002.
- Apaydın, Yunus, "Sahâbî kavli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35/500-504, İstanbul: TDV yayımları, 2008.
- Aslan, Mahsum, *Şâfîler'de Mezhep İçi İhtilaf: Heytemî ve Remlî Örneği*, İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2022.
- Aybakan, Bilal, "Şâfî mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38/233-247, İstanbul: TDV yayımları, 2010.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef (ö. 474/1081), *İhkâmü'l-Fusûl fi ahkâmî'l-usûl*, thk. Abdullah el-Cebbûrî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer (ö. 685/1286), *Minhâcü'l-vusûl ila ilmi'l-usûl*, thk. Abdulfettah Kutbu'r-Rahmânî, Müessesetü Kurtuba, 1996.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1971), *Hukûk-ı İslâmîyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul: Bilmen yayımları, 1967.
- Buhârî, Abdulaziz b. Ahmed (ö. 730/1330), *Keşfü'l-esrâr an Usûli'l-Pezdevî*, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/869), *Sahîh*, İstanbul: Çağrı yayımları, ts.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/980), *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Casım en-Neşemî, Kuveyt 1994.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh (ö. 487/1094), *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülâzîm ed-Dîb, Kahire 1978.
- Debûsî, Ubeydullah b. Muhammed b. Ömer (ö. 430/1039), *Takvîmü'l-edille*, thk. Şeyh Halil Muhyiddin, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- Debûsî, Ubeydullah b. Muhammed b. Ömer, *Te'sîsü'n-nazar*, thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî, Beyrut: Dâru İbn Zeydun, ts.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen*, el-Mektebetü'l-İslâmîyye, İstanbul, ts.
- Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali b. Tayyib (ö. 436/1044), *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983.
- Ebü Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin (ö. 458/1066), *el-Udde fi usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî, Riyad 1990.
- Ebü Zehra, Muhammed, *Fıkıh usûlü*, çev. Abdulkadir Şener, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayımları, 1979.
- Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35/491-500, İstanbul: TDV yayımları, 2008.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar neşriyat, 2005.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî, (ö. 370/980), *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avd, Beyrut: Daru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 2001.
- Firuzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub (ö. 818/1415), *el-Kâmûsü'l-muhît*, nşr. İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Habbâzî, Ömer b. Muhammed (ö. 691/1292), *el-Muğni fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Mazhar Bakâ, Mekke 1982.
- Alâî, Salâhuddîn Halil b. Keykeldî el-Hâfiz (ö. 761/1359), *İcmâlü'l-isâbe fi akvâli's-sahâbe*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşkâr, Kuveyt: Cem'iyetü İhyâi't-turâsi'l-İslâmî, 1987.
- İtr, Nureddin, "Davud ez-Zâhirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9/49-50, İstanbul: TDV yayımları, 1994.
- İbn Abdüşşekür, Muhibullah (ö. 1110/1707), *Müsellemetü's-sübût fi usûli'l-fikh*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer ed-Dîmaşkî (ö. 1252/1836), *Reddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.

- İbn Adî, Ebû Muhammed Abdullah el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fi duafâi'r- ricâl*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1988.
- İbn Akîl, Ebu'l-Vefâ Ali (ö. 513/1119), *el-Vâdih fi usûli'l-fikh*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1999.
- İbn Berhân, Ebu'l-Feth Ahmed b. Ali (ö. 518/1124), *el-Vusûl ile'l-usûl*, thk. Abdulhamid Ebû Züneyd, Riyad 1983.
- İbnü'l-Esîr, Mecduddin el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, yy., ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (ö. 852/1448), *Nühzetü'n-nazar fi tavidhi Nuhbetü'l-fiker*, thk. Nureddin Itr, Şam 2000.
- İbn Hâcib, Osman b. Amr (ö. 646/1249), *Münteha'l-vusûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456/1061), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1987.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456/1061), *el-Muhallâ bi'l-âsar*, thk. Abdülgaffar Süleyman el-Bendârî, Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemaluddin es-Sivâsî (ö. 861/1457), *et-Tahrîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebîbekr (ö. 751/1350), *İlâmu'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1973.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed el-Makdisî (ö.620/1209), *Ravdatu'n-nâzir ve cennetü'l-münâzir*, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Arabî, ts.
- İbn Lahhâm, Ali b. Abbas el-Ba'î (ö. 803/1400), *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye*, thk. Muhammed Hamid el-Fakî, Kahire 1956.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (ö. 275/888), *Sünen*, İstanbul 1981.
- İbn Sübkî, Tâcuddin Abdulvehhâb (ö. 771/1369), *Cem'ül-cevâmi*, Beyrut: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-ilmîyye, h. 1329.
- İbn Sübkî, Tâcuddin Abdulvehhâb, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, thk. Ahmed Cemal ez-Zemzemî, Dubai: Dâru'l-buhûs li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 2004.
- İfrikî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim el-İfrikî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İsfahânî, Ebu's-Senâ Mahmud b. Abdurrahman (ö. 749/1348), *Beyânü'l-muhtasar şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Mazhar Bakâ, Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, ts.
- İsnevî, Abdurrahim b. Hasan (ö. 772/1370), *et-Temhîd fi tahriri'l-furû' ale'l-usûl*, thk. M. Hasan Heyto, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Karâfî, Şihâbüddin Muhammed b. İdris (ö. 684/1285), *Tenkîhü'l-fusûl*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 2004.
- Kılıçer, M. Esad, "Ehl-i re'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10/520-524, İstanbul: TDV yayınları 1994.
- Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1996.
- Köse, Saffet, "İbn Ebû Leylâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19/436-437, İstanbul: TDV yayınları, 1999.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Yemenî (ö. 179/795), *el-Muvatta*, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1985.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd (ö. 683/1284), *el-Muhtâr*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1981.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz (ö. 885/1480), *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâtü'l-vusûl*, Fazilet neşriyat, İstanbul, ts.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (ö. 261/874), *el-Câmiu's-Sahih*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, İstanbul, ts.
- Mustafa, İbrahim, v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vesît*, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1973.
- Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Özen, Şükrü, "Leys b. Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27/164-168, İstanbul: TDV yayınları, 2003.
- Pezdevî, Ali b. Muhammed (ö. 482/1090), *Kenzu'l-vusûl ilâ marifeti'l-usûl*, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ts.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fikh*, thk. Câbir Feyyâd el-alvânî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Sadru's-Şerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî (ö. 747/1346), *et-Tavdîh ale't- Tankih*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1957.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed (ö. 1241/1825), *Hâşiyetü's-Sâvî ala Tefsîri'l-Celâleyn*, İstanbul: Eser neşriyat, ts.
- Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali (ö. 436/1044), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Beyrut: Dâru âlemi'l-kütüb, 1985.

- Semerkandî, Alâaddin Muhammed b. Ahmed (ö. 539/1144) *Mîzânü'l-usûl fi netâicü'l-ukûl*, thk. Abdurrahman es-Sa'dî, Bağdat 1987.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *Usûl*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005.
- Suyûtî, Celâluddin Muhammed b. Ebîbekr, (ö. 911/1505), *Elfiyyetü's-Suyûtî fi ilmi'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, ts.
- Suyûtî, Celâluddin Muhammed b. Ebîbekr (ö. 911/1505), *İtmâmü'd-dirâye*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Şâfî, Muhammed b. İdris (ö. 204/819), *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Şenkîfî, Abdullah b. İbrahim el-Alevî (ö. 1233/1816), *Neşrü'l-bünûd alâ Merâkî's-süûd*, Ribat, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min ilmi'l-usûl*, Beyrut 1994.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali (ö. 476/1083), *et-Tebîrâ fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Dımaşk: Dârü'l-fîkr, 1983.
- Takiyuddin el-Hısnî, Ebûbekr b. Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 829/1426), *Kifâyetü'l-ahyâr*, thk. Ali Abdülhamid Baltacî, Beyrut: Dârü'l-hayr, 1991.
- Tilimsânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed eş-Şerîf (ö. 771/1370), *Miftâhü'l-vüsûl*, thk. Muhammed Ali Ferkûs, Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1975.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1346), *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanîfe*, thk. Zâhid el-Kevserî, Beyrut: Lecnetü ihyâi'l-maârifî'n-nu'mâniyye, 1987.